

AGNIESZKA LEWICKA-ZEŁENT

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-6967-8966>

AGNIESZKA LASOTA

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6128-7859>

PRACA SOCJALNA W KONTEKŚCIE WSPIERANIA DZIECKA I RODZINY PODCZAS ROZWODU RODZICÓW

ABSTRAKT

Wiele problemów współczesnej rodziny przeobraża się w kryzysy, z którymi często nie może ona sobie samodzielnie poradzić. Jednymi z nasilających się ostatnio zjawisk społecznych doprowadzających do kryzysu w rodzinie są rozwód i separacja (Dudziak, 2012). Statystyki wskazują, że co trzecie polskie małżeństwo kończy się rozwodem (Szukalski, 2016a). Konsekwencji rozstania małżonków lub partnerów życiowych doświadczają wszyscy członkowie rodziny, a zwłaszcza dzieci posiadające najłabsze zasoby osobiste z uwagi na swój wiek (Cudak, 2005; Piotrowska, 2011; Dudziak, 2012). Sytuacje przed rozwodem, w jego czasie oraz po nim należą do negatywnych zjawisk wychowawczych, socjalizacyjnych i emocjonalnych, dostarczających dzieciom wielu traumatycznych przeżyć (Cudak, 2005). Rozbicie małżeństwa zazwyczaj utrudnia realizowanie podstawowych funkcji rodzinnych. Z tego względu nieraz jest konieczne podejmowanie pracy socjalnej w takich dysfunkcyjnych rodzinach. Osoba rozwodząca się/rozwiedziona staje się beneficjentem pomocy społecznej, gdyż ona sama oraz pozostali członkowie rodziny (najczęściej dzieci) doświadczają tzw. sytuacji kryzysowej, z którą nie potrafią sobie samodzielnie poradzić. Dlatego celem artykułu jest dokonanie przeglądu literatury oraz obecnie obowiązujących aktów normatywnych, związanych z sytuacją rozwodową rodziców ze szczególnym wyeksponowaniem postaci dzieci oraz skłonienie Czytelnika do refleksji nad rolą pracowników socjalnych i asystentów rodziny w procesie wspierania tych rodzin. Artykuł ma charakter teoretyczny i stanowi punkt wyjścia do podejmowania dalszych eksploracji badawczych w omawianym przedmiocie. Szczególnie ważne wydaje się zadbanie o odpowiednie wsparcie pracowników socjalnych oraz asystentów rodziny,

aby mogli kompetentnie udzielać pomocy rodzinie, której struktura została radykalnie zmieniona. Proponuje się bardziej intensywne propagowanie idei wykorzystania superwizji w pracy socjalnej oraz kształtowanie umiejętności negocjacyjnych i mediacyjnych, które warto wykorzystywać w dialogu prowadzonym z rodziną.

Słowa kluczowe: rodzina, rozwód, praca socjalna, wsparcie rodziny

ROZWÓD JAKO SYTUACJA KRYZYSOWA W RODZINIE

Polskie rodziny coraz częściej zmagają się z problemami związanymi z ich stabilnością, trwałością oraz rozpadem więzi emocjonalnych między członkami rodziny, co w konsekwencji doprowadza do trudności z utworzeniem mocnego fundamentu rozwojowego dla swoich dzieci (Kobiałka, 2013). Wzrost liczby rozwodów w Polsce obliguje do podejmowania dyskusji i badań naukowych dotyczących rozpadu rodziny (por. Szukalski, 2016a; 2016b).

W ujęciu systemowym rodzina definiowana jest jako „struktura składająca się ze wzajemnie od siebie zależnych grup osób, które dzielą historię, przeżywają stopień emocjonalnej więzi oraz wprowadzają strategie interakcji potrzebne indywidualnym członkom rodziny i grupie jako całości” (Płopa, Połomski, 2010, s. 11).

Rodzinę ujmowaną w taki sposób charakteryzują następujące cechy (tamże):

- całościowość (rodzina składa się z grupy różnych osobowościowo osób i stanowi pewną całość);
- organizacyjna złożoność (każdy członek rodziny lub kilku z nich stanowi podsystem);
- współzależność (osoby i podsystemy tworzące system są od siebie wzajemnie zależne, a wszelkie zmiany mają wpływ na funkcjonowanie całego systemu).

W ostatnich latach średnio rocznie 60–70 tysięcy polskich rodzin doświadcza sytuacji rozwodowej (por. Szukalski, 2016a; 2016c; Stańczak, Szałtys, Waligórska, 2018). Przyczyny rozwodu bardzo często wiążą się bezpośrednio z przemocą w rodzinie i pośrednio z problemem alkoholowym (60% sprawców przemocy w rodzinie jest pod wpływem alkoholu)

(Szukalski, 2016c). Przemoc w rodzinie to „jednorazowe lub powtarzające się umyślne działania bądź zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste osób najbliższych (lub innych osób wspólnie zamieszkujących lub gospodarujących), w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą” (art. 2 pkt. 2 Ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, Dz.U. 2005 nr 180, poz. 1493, z późn. zm. oraz Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. 2010 nr 125, poz. 842). Między innymi z powodu przemocy w rodzinie, jeden z małżonków decyduje się na rozwód, którego najpoważniejsze konsekwencje ponoszą małoletni (ich liczba w rozwiedzionych małżeństwach w 2016 r. wyniosła 55 tys.), często wychowywani przez samotnego rodzica nie zawsze radzącego sobie z wszystkimi nowo pojawiającymi się trudnościami (Stańczak, Szałtys, Waligórska, 2018).

Niemniej jednak to nie sam rozwód, a sytuacja okołorozwodowa najczęściej powoduje kryzys w rodzinie; w ujęciu ogólnym oznacza to pewien punkt zwrotny w życiu jednostki lub większej grupy osób. Jest on procesem o różnym czasie trwania wyzwalającym pewne zmiany. Stanowi krytyczny moment w procesie tych zmian lub na danym etapie sytuacji życiowej podmiotu lub podmiotów i często przeobraża się w konflikt. Podmiotowi towarzyszy zmniejszenie kontroli nad swoim zachowaniem i przebiegiem zdarzeń, co zwiększa jego poczucie zagrożenia, a dotychczas sprawdzone przez niego sposoby radzenia sobie w trudnych sytuacjach zawodzą. Dlatego wymaga on wsparcia społecznego (Cieślarczyk, Kuriata, 2005).

Również w ujęciu psychologicznym rozwód jest traktowany jako kryzys – nieodłączny element zmian. „Jest to zjawisko zmienne, trwające w określonym czasie i przestrzeni, ale także jako charakterystyczny punkt zwrotny w określonym ciągu zdarzeń” (tamże, s. 54). Towarzyszy mu gwałtowna zmiana sytuacji w otoczeniu danego podmiotu, a także w relacjach między członkami rodziny. Pojawia się wówczas poważne zagrożenie dla potrzeb i wartości nie tylko dorosłej osoby, ale także dzieci. Oznacza to, że w sy-

tuacji rozwodowej wszyscy członkowie tej małej społeczności ponoszą jej skutki. Z prawnego punktu widzenia rozpad następuje między małżonkami, ale w praktyce często degradują się wszystkie związki między poszczególnymi podsystemami w rodzinie. Rozwód stanowi sytuację niezwykle złożoną i wielowymiarową. Zgodnie z koncepcją Paula Bohannana (za: Beisert, 2000) może mieć on wymiar: emocjonalny (zanik relacji między małżonkami), ekonomiczny (podział majątku, zmiany w sytuacji materialnej), rodzicielski (zmiany w relacji rodzic-dziecko), środowiskowy (związany z nowymi relacjami społecznymi byłych partnerów) oraz psychiczny (rekonstrukcja własnej tożsamości).

NEGATYWNY WPŁYW ROZWODU NA ROZWÓJ DZIECKA

Dziecko jako najmłodszy i najbardziej podatny członek rodziny bardzo często ponosi najbardziej negatywne skutki rozwodu rodziców (por. Cudak, 2005). Nie potrafi zrozumieć świata osób dorosłych, a jego sposób postrzegania rzeczywistości najczęściej opiera się na fantazjowaniu i nadmiernym interpretowaniu faktów (zob. Greenstone, Leviton, 2006, s. 105). Stabilność środowiska rodzinnego jest bardzo ważnym czynnikiem równowagi emocjonalnej dziecka oraz jego zdrowia psychicznego i fizycznego. Dane statystyczne świadczą o tym, że w ostatnich latach zdecydowanie więcej dzieci w wieku przedszkolnym doświadcza rozwodu rodziców (w roku 2016 30%), natomiast mniej nastolatków (Szukalski, 2017). Zmiana ta wzbudza niepokój. „Dzieci w wieku przedszkolnym nie potrafią bowiem określić przyczyny rozstania rodziców i często mają skłonność do obwiniania się o spowodowanie takiego rozstania. Równocześnie dzieci z rozwiedzionych rodzin stykają się z ograniczeniem opieki – i bardzo często zasobów materialnych – w okresie rozpoczynania edukacji, a zatem na jednym z najbardziej krytycznych etapów życia” (tamże, s. 92).

Martin Herbert (2005) podkreśla, że nie wszystkie dzieci muszą przeżyć traumę w związku z rozstaniem rodziców, aczkolwiek wiele z nich ponosi ogromne negatywne konsekwencje decyzji najbliższych osób dorosłych. Przeżywają one silny lęk separacyjny szczególnie wtedy, gdy łączyła je wcześniej głębsza więź z rodzicem opuszczającym dom. Większość ich reakcji

w tej kryzysowej sytuacji nie ma charakteru adaptacyjnego i wyraża się nasilonym poczuciem bezradności (tzw. izolacją emocjonalną) lub agresją i jej substytucją (poszukiwaniem osoby spoza rodziny, która zastąpi miejsce utraconego rodzica).

Wyniki wielu badań potwierdzają negatywne długoterminowe konsekwencje dla dzieci doświadczających rozvodu rodziców (Dudziak, 2012; Piotrowska, 2011; Lansford, 2009). Rozwód rodziców, niejednokrotnie poprzedzony konfliktami, krzykami i negatywną atmosferą rodzinną, powoduje znaczne obniżenie dobrostanu psychicznego i emocjonalnego dziecka oraz zachwianie jego rozwoju osobowości (Cudak, 2005). W wyniku tego mogą pojawić się zaburzenia typu internalizacyjnego (wycofanie, lęki, zaburzenia nerwicowe) lub eksternalizacyjnego (agresja, zaburzenia zachowania). W czasie walki o swoje sprawy materialne i bytowe rodzice często zapominają o potrzebach swoich dzieci. Napięta sytuacja okołorozwodowa w domu trwale negatywnie wpływa na zdrowie fizyczne i psychiczne dzieci (Joyce, 2016).

Wyniki badań Hanny Przybyły-Basisty (2018) rzucają nowe światło na związek między konfliktami małżeńskimi a problemami w przystosowaniu dzieci i trudnościami w relacjach rodzinnych. Destruktywne konflikty między rodzicami istotnie wiążą się z problemami w zachowaniu dzieci i młodzieży. Negatywna relacja między małżonkami może wywołać u dzieci z jednej strony lęk, wycofanie, depresję, a z drugiej – nadpobudliwość czy agresję. Przeżycie rozvodu skutkuje ukierunkowaniem rozwoju tożsamości dzieci „bardziej na obronę siebie, niż na rozwijanie swojej osobowości poprzez współuczestnictwo w działaniu z innym” (Kaja, 2005, s. 83). Pozytywna emocjonalność rodziców po rozwodzie, pogodzenie się małżonków, wybaczenie wzajemnych krzywd i urazów pomaga przywrócić równowagę psychiczną i emocjonalną dzieci oraz wzmocnić ich poczucie własnej wartości, które zostało drastycznie zaniżone jeszcze przed rozwodem rodziców. Niemniej jednak psychologiczna praktyka skłania do wniosku, że skonfliktowani rodzice mają duże trudności w podtrzymywaniu pozytywnych relacji ze sobą i dziećmi.

Według Judith S. Wallerstein i Sandry Blakeslee (2005) proces radzenia sobie przez dziecko z rozpadem rodziny może trwać nawet kilkanaście lat.

Osoba doświadczająca rozstania rodziców początkowo próbuje zmierzyć się z rzeczywistością, rozumieć pewne wydarzenia, następstwa rozvodu oraz zachodzące w jej życiu zmiany. Następnie „uwalnia się” ona od konfliktu rodziców i powraca do sprawdzonych sposobów funkcjonowania społecznego. Z czasem zaczyna sobie coraz lepiej radzić ze stratami, jakie poniosła w wyniku kryzysu rodziny, oraz stara się uporać z nasilonymi emocjami – gniewem i poczuciem winy. Ostatecznie niektórym osobom udaje się wypracować realistyczny obraz codziennego życia i odbudować zdrowe relacje z innymi ludźmi (Farnicka, 2000).

JAKOŚĆ RELACJI MIĘDZY DZIECKIEM A ROZWODZĄCYMI SIĘ RODZICAMI

Autorzy teorii systemów rodzinnych (Cox, Paley, 1997) zakładają, że na funkcjonowanie każdego związku w rodzinie wpływają cechy relacji w podsystemach rodzinnych przez zasadę współzależności. Na przykład rodzice angażujący się w konflikty, zarówno przed rozводом, jak i po nim, negatywnie wpływają również na jakość relacji rodzic–dziecko. Teoria ta jest prawie wszechobecna w prowadzeniu badań nad konsekwencjami rozwodów, konfliktami rodziców i ich skutkami dla rozwoju dzieci. Sytuacja rozwodowa wymusza wyznaczenie osoby, której sąd przyznaje prawo do opieki nad dziećmi, przy czym opieka prawna dotyczy prawa do podejmowania decyzji dotyczących opieki medycznej, edukacji czy religii itp., a fizyczna odnosi się do warunków życia oraz praw i obowiązków w zakresie codziennej opieki nad dzieckiem. W niektórych stanach USA w zapisach określających warunki udzielania opieki nad dziećmi pojawiło się nawet określenie „przyjaznego rodzica”; zgodnie z nim sąd faworyzuje rodzica, który jest bardziej skłonny do kontynuowania kontaktu dziecka z drugim rodzicem po uzyskaniu rozvodu (Stevenson i in., 2013).

Jakość relacji między rodzicem a dzieckiem zależy w dużej mierze od zachowania rodziców i umiejętności porozumiewania się między nimi. Martin Herbert (2005) uważa, że poziom zagrożenia zerwania więzi emocjonalnej z dzieckiem należy oceniać na podstawie jej nasilenia we wcześniejszych

fazach funkcjonowania rodziny. Zgodnie z koncepcją rozwoju osobowości Erika Eriksona (2000) każde dziecko przywiązuje się do opiekuna, który powinien dbać o wzmacnianie relacji opartej na: miłości, lojalności i zaufaniu. Niestety w czasie rozwodu zaufanie, pewność siebie i bezpieczeństwo zostają silnie zagrożone. Jednorazowe doświadczenie odejścia rodzica jest traumatyczne, a jeszcze bardziej nasila się ono w sytuacji, gdy kilkakrotnie powieli taką sytuację poprzez nieregularne kontakty z dzieckiem. Wówczas dziecko doświadcza naprzemiennie uczucia nadziei i rozczarowania oraz opuszczenia. Rozwodzący się rodzice cechujący się wysokim poziomem konfliktu emocjonalnego nawiązują destruktywne relacje z dzieckiem (Joyce, 2016), które często bywa nastawiane wrogo przez jednego z opiekunów przeciwko drugiemu. Pomimo starań sądów rodzinnych o zaspokojenie potrzeb dziecka zgodnie z zasadą jego dobra, nierzadko długotrwały i niezrozumiały dla niego proces sądowy nasila konflikty między nim a rodzicami (Joyce, 2016).

Dane statystyczne z 2015 r. (Szukalski, 2016a) wskazują, że w sytuacji rozwodu, sądy w większości przypadków powierzały władzę rodzicielską matkom (58,8 %). Tylko co trzecia para (34,8%) wspólnie wychowywała dzieci po rozwodzie. Dane z 2016 r. (Szukalski, 2017) potwierdzają jednak znaczną pozytywną zmianę w tym zakresie. Władza rodzicielska została powierzona obojgu rodzicom w 48% spraw sądowych.

Po rozwodzie małżonkowie często zmieniają miejsce zamieszkania. Analiza wyników badań prowadzonych w USA pokazuje, że co najmniej 25% matek, którym przyznano opiekę nad dziećmi, po rozwodzie przeprowadza się wraz z małoletnimi do innego domu (Braver, Ellman, Fabricius, 2003; Mart, Bedard, 2005). Wyniki badań jednocześnie potwierdzają, że taka przeprowadzka dziecka ma negatywne implikacje dla jego dalszego rozwoju. Okazuje się, że to starsze dzieci (w wieku szkolnym i nastoletnim) gorzej radzą sobie ze zmianą miejsca zamieszkania po rozwodzie niż młodsze dzieci (McLanahan, Sandefur, 1994; Simons i in., 1996). Należy bardzo dokładnie przyjrzeć się motywom przeprowadzek rozwiedzionych osób. Warto ustalić, czy przyczyna ich decyzji tkwi w chęci zemsty na byłym partnerze pozbawionym kontaktów z dzieckiem, czy w zmianie sytuacji życiowej (np. podjęcie pracy w innej miejscowości).

Wyniki amerykańskich badań (Mart, Bedard, 2005) pokazały, że jeżeli dziecko miało dobry kontakt z obojgiem rodziców, a po rozwodzie doszło do zmiany miejsca zamieszkania, gdzie jeden z rodziców wyprowadził się do innego miejsca oddalonego o przynajmniej godzinę drogi od dziecka, to wykazywało ono symptomy zaburzenia w zachowaniu. Dzieci, które po rozwodzie rodziców przeprowadziły się do innego miasta, miały większe trudności z przystosowaniem się do nowej sytuacji i większe trudności społeczno-emocjonalne. Częściej zgłaszały one problemy zdrowotne w porównaniu do dzieci, które nie zmieniły miejsca zamieszkania. Dzieci (zwłaszcza dziewczęta) wykazywały wyższy poziom wrogości w stosunku do ojców, którzy zamieszkali z dala od nich, natomiast te, których rodzice mieszkali po rozwodzie w tym samym mieście zgłaszały, oboje rodzice są dla nich autorytetami.

Wyniki badań longitudinalnych (por. Mart, Bedard, 2005) świadczą o tym, że dziecko powinno po rozwodzie pozostać z tym rodzicem, z którym wiąże je silniejsza więź emocjonalna. Obecność drugiego rodzica w tym samym domu nie jest konieczna, szczególnie w przypadku napiętej atmosfery. Niemniej jednak, uwzględniając dobro dziecka i jego prawa, należy zapewnić mu kontakt z rodzicem niemieszkającym z nim, chociażby w obecności kuratora sądowego.

PRACA SOCJALNA Z RODZINĄ W KRYZYSIE SPOWODOWANYM ROZPADEM MAŁŻEŃSTWA

Rodzina, w której dochodzi do rozpadu małżeństwa nierzadko już wcześniej była pod opieką pracownika socjalnego. Taka sytuacja zdarza się na przykład wówczas, gdy rodzina była objęta wsparciem placówek pomocowych z powodu patologii (np. przemocy w rodzinie, alkoholizmu) lub dysfunkcyjności (np. niewydolności wychowawczej, ubóstwa). Rozwód rodziców zmienia sytuację prawną między małżonkami, ale niestety rzadko przyczynia się do modyfikacji zachowania i postępowania byłych partnerów życiowych w rodzinie. Zdarza się, że po rozwodzie nadal mieszkają oni razem, gdyż nie ma możliwości wykwaterowania jednego z nich i wciąż wspólnie wychowują dzieci. Niestety w takiej sytuacji kryzys w rodzinie

pogłębia się ze względu na trudną sytuację emocjonalną rodziny. Równie trudna sytuacja dotyczy rodzica wychowującego dziecko po rozwodzie, a pozostającego bez środków do życia z uwagi na to, że drugi rodzic utrzymywał finansowo rodzinę.

Rodzina doświadczająca kryzysu związanego z sytuacją rozwodową doświadcza licznych zmian i trudności, jednak nie każda z nich wymaga wsparcia pracowników socjalnych we współpracy z asystentami rodziny i kuratorami sądowymi (Kluz, Młyński, 2015).

W Ustawie o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r. (Dz.U. 2016, poz. 930 ze zm.) zdefiniowano zadania pracownika socjalnego, który przede wszystkim jest zobligowany do wspierania rodziny, a zwłaszcza: „udzielania informacji, wskazówek i pomocy w zakresie rozwiązywania spraw życiowych osobom, które dzięki tej pomocy będą zdolne samodzielnie rozwiązywać problemy będące przyczyną trudnej sytuacji życiowej; skutecznego posługiwania się przepisami prawa w realizacji tych zadań; pomocy w uzyskaniu dla osób będących w trudnej sytuacji życiowej poradnictwa dotyczącego możliwości rozwiązywania problemów i udzielania pomocy przez właściwe instytucje państwowe, samorządowe i organizacje pozarządowe oraz wspieranie w uzyskiwaniu pomocy; inicjowania nowych form pomocy osobom i rodzinom mającym trudną sytuację życiową oraz inspirowania powołania instytucji świadczących usługi służące poprawie sytuacji takich osób i rodzin; współpracy i współdziałania z innymi specjalistami w celu przeciwdziałania i ograniczania patologii i skutków negatywnych zjawisk społecznych, łagodzenie skutków ubóstwa” (art. 119, Dz.U. 2018.0.1508).

Osoba w kryzysie powinna uzyskać od pracownika socjalnego niezbędne informacje, wskazówki oraz porady umożliwiające jej rozwiązanie trudnej sytuacji życiowej, przy minimalnym wsparciu ze strony pracownika socjalnego. Pracownik socjalny jest tym specjalistą, który pracuje w bezpośrednim kontakcie z rodziną w kryzysie, udzielając jej wsparcia: finansowego, rzeczowego, usługowego i emocjonalnego (por. Janowska, 2014). Na początku dokonuje oceny sytuacji, w jakiej ona obecnie się znajduje, na podstawie wyników z pogłębionego wywiadu środowiskowego i decyduje, jakiego rodzaju wsparcia rodzina potrzebuje natychmiast, a jakie będzie

konieczne w przyszłości. Jego zadaniem jest również ustalenie kontraktu z rodziną, a następnie monitoring, kontrola i rozliczanie z jego zapisów uwzględniających potrzeby małoletnich.

Zadania asystenta rodziny zdefiniowane zostały w Ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 r. (Dz.U. 2011 nr 149, poz. 887). Opracowuje on plan pracy z rodziną (we współpracy ze wszystkimi członkami rodziny oraz z pracownikiem socjalnym) i udziela pomocy członkom rodziny w rozwiązywaniu ich aktualnych problemów, w tym tych związanych z wychowaniem dzieci. Zobowiązany jest on także do udzielania pomocy dzieciom w realizacji ich potrzeb. Najczęściej korzysta on z metod zaczerpniętych z metodyki pracy socjalnej (np. metody pracy z indywidualnym przypadkiem, modelu skoncentrowanego na rozwiązaniu (por. Krasiejko, 2010), podejścia systemowego do pracy z rodziną (por. de Barbaro, 1999)). Motywuje rodziców do zmiany postaw rodzicielskich m.in. dzięki: zachęcaniu ich do udziału w zajęciach, kursach czy warsztatach podnoszących kompetencje rodzicielskie, ich pedagogizacji, rozwijaniu ich umiejętności emocjonalno-społecznych czy rozmowom prowadzonym podczas konsultacji wychowawczych. Nierzadko asystent rodziny stanowi jedną z najbliższych osób postronnych udzielających wsparcia dzieciom, np. przez rozmowę czy zachęcenie ich do udziału w zajęciach: psychoedukacyjnych, profilaktycznych czy terapeutycznych. Podobnie jak kurator sądowy ma prawo podejmować działania interwencyjne i zaradcze w sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa dzieci oraz osób dorosłych, co wymaga posiadania przez niego wysoko rozwiniętych kompetencji opiekuńczo-wychowawczych (Kluz, Młyński, 2015).

Zadania asystenta rodziny są realizowane na rzecz rodzin wychowujących małoletnie dzieci i mających problemy z pełnieniem funkcji opiekuńczo-wychowawczych oraz na rzecz rodzin zagrożonych wykluczeniem społecznym, w których wychowują się dzieci lub zostały one tymczasowo odebrane rodzicom i umieszczone w pieczy zastępczej (Janowska, 2014). Asystent jest specjalistą, który ma nawet częstszy bezpośredni kontakt z rodziną niż pracownik socjalny. Świadczona przez niego pomoc zazwyczaj jest krótkoterminowa, a polega na wsparciu rodziny w taki sposób, aby ta mogła jak najszybciej wrócić do stanu równowagi: emocjonalnej, społecznej i socjalnej. Jego

pomoc uzyskuje zarówno dziecko znajdujące się w trudnej sytuacji, jak i jego rodzice po rozwodzie, zwłaszcza w zakresie: zwiększania gotowości do zmian (Krasiejko, 2013), wzmocnienia ich poczucia własnej wartości, poszukiwania zasobów osobistych i społecznych ułatwiających rozwiązanie skomplikowanej sytuacji rodzinnej. Nierzadko przekierowuje on także uwagę rodziców, skupionych na sobie i własnych problemach, na doświadczenia ich dzieci. Uwrażliwia dorosłych na potrzeby małoletnich będących często świadkami drastycznych scen przemocy i nasilonych konfliktów.

Małżonkowie zaangażowani w konflikt zapominają niejednokrotnie o tym, że wychodzą z roli partnera, ale nadal pozostają w roli rodzica. Dlatego tak ważne jest, aby pracownik socjalny i asystent rodziny zadbał o uświadamianie rodzicom, jak bardzo zmienia się sytuacja życiowa ich dzieci, które zazwyczaj mają problem z adaptacją do nowej rzeczywistości. Cierpią w milczeniu, obwiniając samych siebie za rozpad rodziny. Dorosli potrafią już coraz częściej (aczkolwiek nadal zbyt rzadko) zwracać się o pomoc do specjalistów i zazwyczaj otrzymują ją adekwatnie do swoich potrzeb. Niestety pomoc dzieciom schodzi na dalszy plan. Stąd też tak ważna jest empatia, a także wysoki poziom zaangażowania asystentów i pracowników socjalnych w problemy danej rodziny. Jest to możliwe chociażby przez zwiększanie poziomu świadomości jej członków co do przyczyn i skutków rozwodu oraz sposobów minimalizowania jego konsekwencji. Posiadanie dodatkowych kompetencji, np. psychologicznych i pedagogicznych (w postaci uczestnictwa w kursach, szkoleniach, superwizjach) jest, jak się zatem wydaje, koniecznością w przypadku pracowników socjalnych oraz asystentów rodziny. Byłyby one niezwykle przydatne np. w procesie wyjaśniania rodzicom mechanizmu współzależnienia i stresu pourazowego PTSD czy objawów przeżywania dziecięcej żałoby po stracie rodzica, np. spowodowanej rozwodem.

Nie każdy rozwód oznacza dla dzieci traumę i kryzys. Te wychowywane w rodzinach patologicznych, w których np. doświadczyły przemocy, traktują czasami rozwód rodziców jak szansę na normalne szczęśliwe dorastanie. Zatem ważne jest dokonanie analizy sytuacji dziecka przed rozstaniem rodziców. Pracownik udzielający wsparcia rodzinie powinien ustalić, w jaki sposób dzieci były traktowane przed rozwodem, a jak są traktowane obec-

nie, gdyż na tej podstawie wypracowują odmienne mechanizmy adaptacji do nowej sytuacji (Kita, 2014a).

Asystenci rodziny powinni pomóc dziecku zrozumieć konsekwencje rozvodu rodziców i jego następstw (Kita, 2014b). Często to oni są osobami, które pomagają członkom rodziny zarówno dorosłym, jak i dzieciom przeżyć w bezpieczny sposób trudne, negatywne emocje, co wymaga od nich dużej dozy zrozumienia, umiejętności przyjęcia perspektywy drugiej osoby oraz umiejętności aktywnego słuchania. Zapewniają pomoc w zmniejszeniu niepokoju i lęku dziecka, wywołanego głównie brakiem wiedzy związanej z sytuacją rozwodową, oraz w wyjaśnieniu i zrozumieniu przez dzieci zachowania i emocji własnych oraz innych osób. W przypadku bardziej nasilonych negatywnych symptomów emocjonalnych u dziecka (np. depresja, fobie, niedostosowanie społeczne lub wycofanie) bardzo ważne jest, aby asystent wspólnie z pracownikiem socjalnym wskazali rodzicom miejsca, w których dziecko uzyska profesjonalną pomoc psychologiczną lub psychiatryczną. Warto również uświadomić rodzicom, że dobrym rozwiązaniem na problemy rodzinne są: szczerze rozmowy, towarzyszenie dziecku, poświęcanie mu swojego wolnego czasu, a nie pozorne odwracanie jego uwagi od źródła problemu, np. przez kupowanie prezentów czy zmuszanie do okazywania nieszczerzej radości. Wystarczy „być z dzieckiem, słuchać uważnie tego, co ma do powiedzenia i zachęcać go do mówienia o jego własnych uczuciach. Czasami zaś wystarczy wzajemnie wspólnie pomilczeć, dać dziecku wsparcie poprzez spojrzenie czy też dotyk. Pozwolić zarówno sobie, jak i dziecku świadomie przejść przez rozpacz” (Kita, 2014b, s. 72).

Praca socjalna z rodziną wymagającą wsparcia w kryzysie obejmuje trzy podstawowe cele. Po pierwsze, przyczynia się do podtrzymania możliwie harmonijnych relacji rodzinnych, po drugie, wzmacnia wartości rodzinne oraz, po trzecie, sprzyja kształtowaniu prawidłowej osobowości członków rodziny (Młyński, 2012).

SUPERWIZJA W PRACY SOCJALNEJ – PRZYKŁAD DOBRYCH PRAKTYK ROZWIJANIA KOMPETENCJI ASYSTENTÓW RODZINY I PRACOWNIKÓW SOCJALNYCH

Właściwie zaplanowane działania w pracy socjalnej, skierowane dwutorowo do dzieci i ich rodziców, umożliwiają dorosłym powrót do samodzielnego życia przy minimalnym wsparciu z zewnątrz, a małoletnim przywrócony zostanie spokój i harmonia konieczna do dalszej egzystencji (Kluz, Młyński, 2015). Zarówno asystenci rodziny, jak i pracownicy socjalni pracują z rodzinami niewydolnymi wychowawczo oraz z takimi, które w danym momencie najbardziej potrzebują pomocy. Są oni powołani do pełnienia różnorodnych funkcji, tj.: diagnostycznej, planistycznej, doradczo-informacyjnej, usługowo-opiekuńczej, a nawet terapeutycznej (por. Kluz, Młyński, 2015, s. 107), co wymaga od nich posiadania specjalistycznych kompetencji.

Podczas wykonywania zadań służbowych bardzo często odczuwają trudne negatywne emocje. Frustracja, stres, poczucie bezradności, litość lub niechęć szybko skutkują wypaleniem zawodowym. Aby uchronić ich przed tym niebezpieczeństwem, należy im samym zapewnić wsparcie i stworzyć odpowiednie warunki do doskonalenia zarówno warsztatu zawodowego, jak i kompetencji osobistych. Dobry przykład metody sprzyjającej temu stanowi superwizja. Pracownicy w pracy socjalnej są obciążeni emocjonalnie problemami innych ludzi i dlatego powinni mieć możliwość przepracowania i zrozumienia własnych emocji, postaw oraz odczuć oraz rozwijania swoich kompetencji nie tylko komunikacyjnych, ale i emocjonalnych.

Prowadzenie superwizji regulują zapisy dwóch aktów normatywnych. W myśl art. 121a. Ustawy z 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej „1. Superwizja pracy socjalnej polega na ustawicznym rozwoju zawodowym pracowników socjalnych, służącym utrzymaniu wysokiego poziomu świadczonych usług, zachowaniu i wzmacnianiu kompetencji zawodowych, udzielaniu wsparcia, poszukiwaniu źródeł trudności w pracy i możliwości ich pokonywania. 2. Prawo do korzystania z superwizji pracy socjalnej prowadzonej przez superwizorów pracy socjalnej ma każdy pracownik socjalny”. Natomiast w Rozporządzeniu Ministra Rodziny, Pracy i Polityki

Spółecznej z dnia 2 grudnia 2016 r. (poz. 2087) zostały przede wszystkim wskazane: cele, wytyczne i standardy dla superwizji pracy socjalnej, minimum programowe dla szkolenia superwizorów, sposób przeprowadzenia superwizji, informacje na temat zawierania kontraktu, formy i obowiązki superwizora, zasady uzyskania certyfikatu superwizora pracy socjalnej, a także zasady prowadzenia nadzoru merytorycznego nad szkoleniami.

„§ 2. 1. Celem superwizji jest:

- 1) wprowadzanie i utrzymywanie profesjonalnych standardów praktykowania pracy socjalnej;
- 2) wzmacnianie kompetencji zawodowych pracowników socjalnych;
- 3) udzielanie wsparcia pracownikom socjalnym, sprzyjanie ich rozwojowi zawodowemu oraz zapobieganie wypaleniu zawodowemu;
- 4) zdobywanie umiejętności pozwalających na prawidłowe identyfikowanie trudności w pracy, ich źródeł oraz sposobów rozwiązywania;
- 5) wzmacnianie umiejętności komunikowania się pracowników socjalnych z osobami korzystającymi z pomocy społecznej, współpracownikami i instytucjami oraz otoczeniem, w którym wykonują pracę;
- 6) podnoszenie skuteczności pracy pracowników socjalnych;
- 7) nawiązanie relacji superwizyjnej pomiędzy pracownikiem socjalnym a superwizorem.

2. Superwizja może być realizowana w formie indywidualnej lub grupowej”.

Superwizja w pracy socjalnej jest usługą świadczoną dla pracowników ośrodków pomocy społecznej, służącą ich rozwojowi zawodowemu (Ćwiek, 2018). Rzetelnie prowadzona pomaga obiektywnie ocenić swoją pracę w zakresie wsparcia pojedynczych podmiotów oraz rodzin, co w konsekwencji zwiększa skuteczność działań skierowanych na rzecz drugiego człowieka. Superwizja stanowi skuteczne narzędzie rozwoju służące zdefiniowaniu i wyeliminowaniu problemów pojawiających się w pracy z klientem. Jednocześnie jest ważnym elementem kontroli zawodowej, dzięki której dostrzega się i eliminuje przypadki niekompetentnych bądź nieetycznych zachowań w pracy socjalnej (tamże). Do najważniejszych korzyści płynących z superwizji zalicza się: rozwój kompetencji osobistych i zawodowych, poprawę jakości pracy socjalnej, poprawę relacji interpersonalnych z klientami pomocy społecznej, szukanie nowych metod, narzędzi i rozwiązań w pracy

z klientami, umiejętność diagnozowania problemów z różnych punktów widzenia, ukazanie zadań priorytetowych dla instytucji, jakimi jest praca z całą rodziną (w tym z dziećmi), możliwość oceny własnej pracy i wprowadzanie ewentualnych zmian (por. Ćwiek, 2018).

Z punktu widzenia psychologiczno-pedagogicznego warto zwrócić uwagę na dwa problemy dotyczące superwizji w pracy socjalnej. Pierwszy z nich dotyczy minimum programowego dla superwizorów, w którym znajduje się tylko jeden moduł mający na celu rozwijanie kompetencji osobistych pracowników. Niepokój wzbudza moduł „Wzmacnianie umiejętności interpersonalnych i społecznych”, związany z rozwijaniem ich umiejętności interpersonalnych (praca z grupą, trening rozwiązywania konfliktów z elementami mediacji, trening asertywności). Nie dotyczy on jednej z najważniejszych sfer rozwojowych, niezwykle istotnych dla ich prawidłowego funkcjonowania psychicznego. Chodzi mianowicie o rozwijanie umiejętności związanych z radzeniem sobie z trudnymi emocjami własnymi i klientów, z przyjmowaniem perspektywy innych osób oraz z umiejętnościami radzenia sobie w sytuacjach stresowych w pracy z trudnym klientem. Drugi problem związany jest z brakiem superwizji dla asystentów rodziny, którzy często przenoszą emocje związane z pracą na własne życie osobiste. Możliwość uczestniczenia przez nich w regularnych sesjach superwizyjnych przyczyniłaby się do podniesienia poziomu kompetencji osobistych (np. poczucia wartości, radzenia sobie z emocjami, ze stresem, umiejętność wsparcia emocjonalnego bez nadmiernego zaangażowania własnych emocji) oraz zawodowych (poczucie skuteczności, dostrzeganie zmian w funkcjonowaniu rodziny).

PODSUMOWANIE

Rodzina ujmowana systemowo składa się z poszczególnych członków wchodzących ze sobą w ściśle interakcje. Zaburzenie jednej relacji powoduje lawinowe konsekwencje dla pozostałych osób. Dzieje się tak między innymi w sytuacji rozstania małżonków. Nie dosyć, że sami ponoszą ogromne skutki podjętej decyzji, to obarczają nimi swoje dzieci. W takiej sytuacji bardzo ważna jest pomoc świadczona przez pracowników socjalnych i asystentów

rodziny, którzy pracują na jednej płaszczyźnie. Mają wspólnego adresata, jakim jest rodzina z trudnościami w prawidłowym wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczej. Dlatego tak ważna jest współpraca przez nich podejmowana (Kowalczyk, 2012).

W świetle omówionych zagadnień dotyczących miejsca pracy socjalnej w rodzinie w kryzysie, związanej z rozwodem, nasuwa się podstawowy wniosek dotyczący zapewnienia asystentom rodziny oraz pracownikom socjalnym odpowiedniego wsparcia. Pomoc świadczona na ich rzecz może przybierać różne postaci, niemniej jednak największą inwestycją w pracownika jest zadbanie o jego rozwój zawodowy. Dlatego stale należy monitorować zmiany zachodzące w rodzinach rozbitych i do ich potrzeb dostosowywać program kształcenia na poziomie uniwersyteckim na kierunku praca socjalna. Ponadto należy zadbać o wysoką jakość merytoryczną: seminarium, konferencji naukowych, stażu, szkoleń i warsztatów, w których ważne miejsce powinny zajmować: superwizja, mediacja, negocjacje oraz praca psychologiczna z rodziną i wsparcie emocjonalne dziecka.

BIBLIOGRAFIA

- Beisert, M. (2000). *Rozwód. Proces radzenia sobie z kryzysem*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Braver, S.L., Ellman, I.M., Fabricius, W.V. (2003). Relocation of children after divorce and children's best interests: New evidence and legal considerations. *Journal of Family Psychology*, 17(2), 206–219.
- Cieślarczyk, M., Kuriata, R. (2005). *Kryzysy i sposoby radzenia sobie z nimi*. Łódź: Wydawnictwo WSK.
- Cox, M., Paley, B. (1997). Families as systems. *Annual Review of Psychology*, 48, 243–267.
- De Barbaro, B. (1999). *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Cudak, H. (2005). *Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Ćwiek, J. (2018). *Superwizja – niezbędny element poprawy jakości pracy pracownika socjalnego*. <https://pomocspoleczna24.pl/nr-5-kwiecien-2018/superwizja-niezbedny-element-poprawy-jakosci-pracy-pracownika-socjalnego-132.html>.
- Dudziak, U. (2012). Psychologiczne skutki rozvodu rodziców dla ich dzieci. *Forum Teologiczne*, XIII, 97–108.
- Erikson, E. (2000). *Dzieciństwo i społeczeństwo*. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.

- Farnicka, M. (2000). Sposoby radzenia sobie z rozwodem przez dzieci. *Wychowanie na co dzień*, 3, 19–22.
- Greenstone, J.L., Leviton, S.C. (2006). *Interwencja kryzysowa*. Gdańsk: GWP.
- Herbert, M. (2005). *Rozwód w rodzinie. Jak wesprzeć dzieci?* Gdańsk: GWP.
- Janowska, J. (2014). *Poradnik Asystenta Rodziny*. Kraków: Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie.
- Joyce, A.N. (2016). High-Conflict Divorce: A form of Child Neglect: HIGH-CONFLICT DIVORCE. *Family Court Review*, 54(4), 642–656. DOI: 10.1111/fcre.12249.
- Kaja, B. (2005). *Rozwód w rodzinie a osobowość dziecka*. Bydgoszcz: WSP.
- Kita, S. (2014a). Rozwodowe dzieci. Jak pomóc dziecku przeżyć żal po stracie pełnej rodziny? *Poradnik Psychologiczny. Ja My Oni*, 12.
- Kita, S. (2014b). *Praca socjalna w sytuacjach kryzysowych*. Warszawa: Wydawnictwo Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich.
- Kluz, M., Młyński, J. (2015). Praca socjalna jako forma wsparcia rodziny w kontekście nowych uwarunkowań społecznych. *Studia nad rodziną UKSW*, XIX, 1(36), 97–113.
- Kobiałka, A. (2013). Wybrane zagadnienia patologii rodziny, w kontekście oddziaływań na rozwój integralny dziecka. W: Z. Babiarz (red.), *Rozwój integralny dzieci i młodzieży ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Środowisko i programy wspomagające* (s. 197–216). Kielce: Wydawnictwo UJK, s. 197–216.
- Kowalczyk, B. (2012). Modele pracy asystenta rodziny i współpracy z pracownikiem socjalnym. *Praca Socjalna*, 24(4), 3–15.
- Krasiejko, I. (2010). *Metodyka działania asystenta rodziny. Podejście skoncentrowane na rozwiązaniach w pracy socjalnej*. Katowice: Wydawnictwo Naukowe Śląsk.
- Krasiejko, I. (2013). *Zawód asystenta rodziny w procesie profesjonalizacji. Wstęp do teorii i praktyki nowej profesji społecznej*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne AKAPIT.
- Lansford, J.E. (2009). Parental Divorce and Children's Adjustment. *Perspectives on Psychological Science*, 4(2), 140–152. DOI: 10.1111/j.1745-6924.2009.01114.
- Mart, E.G., Bédard, R.M. (2005). Child custody and post-divorce relocation in the light of Braver et al. *The Vermont Bar Journal*, 1–3. <https://www.researchgate.net/publication/242663802>.
- McLanahan, S., Sandefur, G. (1994). *Growing Up with a single parent: what hurts, what helps*. Harvard University Press.
- Młyński, J. (2012). Wsparcie rodziny – analiza w aspekcie pracy socjalnej. *Studia Socialia Cracoviensia*, 4, 1(16), 127–142.
- Piotrowska, M. (2011). Jak pomóc dziecku w obliczu rozwodu rodziców? Poradnictwo i mediacje dla rozwodzących się rodziców. W: A. Kubow, J. Szczepaniak (red.), *Usługi społeczne wobec rodziny* (s. 188–200). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego.
- Płopa, M., Połomski, P. (2010). *Kwestionariusz relacji rodzinnych. Wersja dla młodzieży*. Warszawa: VIZJA PRESS & IT.

- Przybyła-Basista, H. (2018). *Konflikty pomiędzy rodzicami i ich wpływ na dzieci*. Referat wygłoszony na XXVII Ogólnopolskiej Konferencji Psychologii Rozwojowej „Dziecko i dzieciństwo w biegu życia”, Kamień Śląski, 14–16 czerwca 2018.
- Simons, R.L. i in. (1996). Understanding differences between divorced and intact families, Stress, interaction, and child outcome. *Understanding families*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Stańczak, J., Szałtys, D., Waligórska, M. (2018). Sytuacja demograficzna Polski do 2017 roku. W: J. Hryniewicz, J. Witkowski, A. Potrykowska, *Sytuacja demograficzna Polski jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej* (s. 37–59). Warszawa: RRL.
- Stevenson, M.M., Braver, S.L., Ellman, I.M., Votruba, A.M. (2013). Fathers, Divorce, and Child Custody. W: N.J. Cabrera, C.S. Tamis-LeMonda (red.), *Handbook of Father Involvement: Multidisciplinary Perspectives* (s. 379–396). 2nd ed. New York, NY, US: Routledge/Taylor & Francis Group.
- Szukalski, P. (2016a). Rozwód po polsku. *Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn Informacyjny*, 11, 1–5.
- Szukalski, P. (2016b). Rozwody we współczesnej Polsce – zróżnicowanie regionalne. *Demografia i Gerontologia Społeczna – Biuletyn Informacyjny*, 12, 1–7.
- Szukalski, P. (2016c). Małżeństwo i rozwód. W: J. Hryniewicz i in. (red.), *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2015–2016* (s. 76–97). Warszawa: RRL.
- Szukalski, P. (2017). Małżeństwa i rozwody. W: J. Hryniewicz i in. (red.), *Sytuacja demograficzna Polski. Raport 2016–2017* (s. 79–98). Warszawa: RRL.
- Wallerstein, J.S., Blakeslee, S. (2005). *Rozwód, a co z dziećmi?* Poznań: Zysk i S-ka.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2018.0.1508)
- Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dnia 9 czerwca 2011 r. (Dz.U. 2011, nr 149, poz. 887).
- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2005, nr 180, poz. 1493, z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2010, nr 125, poz. 842).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 12 czerwca 2003 r. w sprawie szczegółowego sposobu wykonywania uprawnień i obowiązków kuratorów sądowych (Dz.U. 2014, poz. 989).
- Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 2 grudnia 2016 r. w sprawie superwizji pracy socjalnej (Dz.U. 2016, poz. 2087).

SOCIAL WORK IN THE CONTEXT OF SUPPORTING A CHILD AND FAMILY DURING PARENTS' DIVORCE

ABSTRACT

The aim of the article is to review the applicable normative acts related to the divorce of parents from the point of view of risk and the opportunities they create for the situation of the child and the family. The authors draw attention to the responsibility of social workers and family assistants in the process of supporting families in this crisis. The increasing number of divorces in Poland obliges researchers to undertake scientific discussions and conduct reliable scientific research, the results of which will also be changes in the practical approach of professionals working with families. The first part of the article focuses on the negative consequences of the development of children who are witnesses and victims of a family crisis and the relationship between children and parents. The authors emphasise the essence of tasks undertaken in social work addressed to the whole family experiencing a crisis caused by the breakdown of the parents' marriage. In the last part of the article, the authors take up a polemic about supervision in social work, as an example of good practice in developing the competence of family assistants and social workers in their professional work.

Keywords: family, divorce, social work, family support

IZABELA KRASIEJKO

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2158-903X>

POLITYKA RODZINNA I PRACA SOCJALNO-WYCHOWAWCZA JAKO DZIAŁANIA NA RZECZ RODZIN NIEPEŁNYCH

ABSTRAKT

W polskiej współczesnej polityce rodzinnej istnieją zarówno programy powszechne, skierowane do ogółu rodzin, mające wspomóc jej funkcjonowanie (np. urlopy macierzyńskie i rodzicielskie, program 500+, program maluch+), jak również formy pomocy tzw. selektywne, skierowane do danej kategorii osób lub rodzin (ubogich, np. zasiłki rodzinne, niepełnych w trudnej sytuacji życiowej, np. fundusz alimentacyjny). W artykule przedstawiono charakterystykę rodzin niepełnych oraz wybranych form ich wsparcia. W tym celu przeanalizowano przepisy prawa i literaturę przedmiotu. Pokazano, na czym polega praca socjalno-wychowawcza z rodziną niepełną i jak należy stosować zasadę indywidualizacji w pracy z nią, aby z koszyka dostępnych usług wybrać odpowiednie dla danej rodziny.

Słowa kluczowe: rodzina niepełna, formy pomocy dla rodzin niepełnych, praca socjalno-wychowawcza z rodziną niepełną

WSTĘP

W e współczesnej polityce rodzinnej wychodzi się z założenia, że rodzina jest najważniejszą wartością, podstawową komórką społeczeństwa oraz naturalnym środowiskiem rozwoju dzieci. Preferuje się wartości rodzinne a nie indywidualizm, popularyzuje wielodzietność oraz zwraca uwagę na potrzeby kobiet w ciąży i rodzin z dzieckiem poważnie chorym.

W ostatnich latach powstało kilka rozwiązań, mających na celu wsparcie rodziny. Zgodnie z modelem ekologicznym i ideą familiocentryzmu (Przeperski, 2016, s. 118) przedkłada się udzielenie pomocy całej rodzinie

oraz dziecku w rodzinie ponad pomoc udzielaną poza rodziną. Zapobiega się oddzieleniu dziecka od rodziców. Jeśli zaś zajdzie taka konieczność, na pierwszym miejscu poszukuje się możliwości umieszczenia dziecka w rodzinnej pieczy zastępczej, zwracając uwagę, by nie rozdzielać rodzeństwa.

Obecnie rodziny niepełne mają dostęp zarówno do tzw. programów powszechnych, dostępnych dla każdej rodziny, jak i selektywnych, przeznaczonych dla samotnych rodziców w trudnej sytuacji materialnej. Chcąc otrzymać świadczenia pieniężne, należy spełnić kryterium dochodowe. Dąży się do tego, aby państwo zastępowało brakującego rodzica i pomagało tylko okresowo, w sytuacji pojawienia się trudności materialnych lub/i opiekuńczo-wychowawczych oraz wycofywało się, gdy rodzina osiągnie dobrobyt materialny i stabilizację życiową.

W artykule zostaną przedstawione w zarysie wybrane formy wsparcia rodziny niepełnej zarówno finansowe, jak i niematerialne. Warto zaznaczyć, że w polskiej polityce rodzinnej odpowiedzialność za dziecko wychowujące się w rodzinie niepełnej leży w dalszym ciągu na obojgu rodzicach. Oznacza to, że możliwość ubiegania się o niektóre świadczenia (wychowawcze, rodzinne) jest możliwe dopiero po ustaleniu alimentów na dziecko od drugiego z rodziców, jeśli ten jest znany i żyje.

DEFINIOWANIE POJĘCIA ORAZ CHARAKTERYSTYKA DEMOGRAFICZNO-SPOŁECZNA RODZIN NIEPEŁNYCH

W polskich klasyfikacjach struktury rodziny z lat 60. ubiegłego wieku pod pojęciem rodziny niepełnej rozumiano niezamężną matkę z dzieckiem. Jeśli rodzinę opuścił mąż lub żona, to taka rodzina nosiła miano rozbitej, jeśli zaś któryś z rodziców zmarł – zdekompletowanej (Han-Ilgiewicz, 1960, s. 16). Być może takie rozróżnienie oddawało sytuację społeczną tych rodzin i różne nastawienie społeczeństwa do zjawiska braków w strukturze rodziny. Z negatywną opinią społeczności lokalnej w tamtych czasach spotykały się zwłaszcza kobiety, które poczęły dziecko, będąc pannami lub w innym związku niż małżeństwo. Ich potomek był nazywany pogardliwie bękartem. Inaczej byli też postrzegani samotni rodzice, którzy stali się takimi na skutek siły wyższej, np. z powodu śmierci współmałżonka, niż ci,